

PÁTRÁNÍ PO ZTRACENÉ ARMÉNSKÉ HUDBĚ ANEB JAK APLIKOVAT *REVERSE ENGINEERING* NA VÍCE NEŽ STOLETÉ HUDEBNÍ TRANSKRIPCE. (NA ČEM PRACUJE LEVON ESKENIAN A JEHO GURDJIEFF ENSEMBLE)

Petr Dorůžka

Téma *O paměti* nabízí řadu hudebních námětů: revivaly tradičních stylů, pokusy vzkřísit hudební paměť obyvatel určitého regionu, obnovit zaniklé nástroje, propojit lokální tradici se současným hudebním jazykem. Několik příkladů: Alan Stivell a revival bretaňské hudby v 70. letech, obdobné revivaly ve Skandinávii či na Korsice.¹ V těchto zmíněných příkladech byl ústup původní tradice způsoben změnou životního stylu, stěhování obyvatel z venkova do měst, tlakem civilizace.

Poněkud komplikovanější historii má hudba dnes označovaná jako klezmer, což je obnova tradičních hudebních židovských stylů z východní Evropy, k níž ovšem nedošlo na mateřském kontinentu, ale mezi potomky židovských emigrantů ve Spojených státech amerických v 80. letech 20. století, odkud se tato revivalistická vlna přenesla zpět do Evropy. Komplikovanější proto, že mezi definitivním zánikem židovské hudby východoevropských *shtetlů*,² který přinesl holocaust, a zmíněným revivalem existuje vakuum trávající zhruba dvě generace, jak vysvětluje Vojtěch Peštuka, vedoucí české klezmerové kapely Létaující Rabin: „U klezmeru je to trochu jinak než u ostatních žánrů, kde se můžete učit od vesničanů ze svatebních kapel. Domovský ‚terén‘ té hudby v Evropě zanikl.“³ Novodobí klezmeroví hráči jsou tedy vlastně jakýmisi hudebními archeology.

1. Více srov. Broughton, Simon – Ellingham, Mark – Lusk, Jon et al. 2006: *Rough Guide to World Music: Europe, Asia & Pacific (Volume 2)*. London: Rough Guides.
2. *Shtetl* (jidiš) – historické označení pro židovská městečka ve východní Evropě.
3. Osobní rozhovor autora s Vojtěchem Peštukou, Praha 2018.

Jiným příkladem této archeologie je další hudební okruh, jehož zánik má na vině masová genocida. Na jaře 2018 vystoupil v Praze v kostele sv. Šimona a Judy arménský pianista a muzikolog Levon Eskenian se svým hudebním seskupením Gurdjieff Ensemble. Jeho alba vydává renomovaná jazzová značka ECM, transkripce, z nichž Eskenian čerpá, natočil například jazzový pianista Keith Jarrett. Jejich historie přesahuje sto let – zápisy zachycují lidové melodie z doby před arménskou genocidou roku 1915. Na rozdíl od Jarretta se Eskenian snaží z těchto transkripcí, původně pořízených pro klavír, zrekonstruovat autentickou podobu tak, jak se hrála na místní hudební nástroje. V tomto konkrétním případě se tedy nejedná jen o hudební archeologii, ale i o něco navíc. Eskenian řeší podobné zadání, jakému říkají počítačoví hackeři *reverse engineering*: analyzovat finální aplikaci a odhalit, jak funguje uvnitř. Hudba má ovšem na rozdíl od počítačových aplikací mnohem více proměnných veličin.

Co je tedy pro řešení takového rébusu důležité? Eskenian vysvětluje: „Já jsem arménskou hudbu slýchal od dětství. Pracuji s jazykem, který důvěrně znám. A podobně na tom jsou ostatní hudebníci z ansámblu. Ten jazyk je důležitý, protože tradice se předávaly orálně.“⁴ Problém je i v tom, že arménské tradiční melodie obsahují jiné intervaly, než má temperovaný klavír. Přenesením na klaviaturu je tedy sběratelé nechtěně zploštili, část informace se ztratila, což při reversním procesu citelně chybí. Eskenian ale říká: „Pokud ty tradice znáte a držíte je v kulturní paměti, najdete řešení. Melodie stojí na intonaci mluvené řeči. Takže, znalost jazyka je hodně důležitá, kdybych hrál německé melodie, měl bych se naučit německy.“

Levon Eskenian se narodil v Libanonu, kde našla v době genocidy řada prchajících Arménů útočiště. V Libanonu žil do svých osmnácti let, roku 1996 se přestěhoval do Jerevanu. Ostatní členové jeho ansámblu se narodili v Arménii.

4. Všechny citace Levona Eskiana pocházejí z osobní rozhovoru, který proběhl v Praze v březnu 2018.

Obr. 1 – Území s arménským obyvatelstvom rozdelené medzi Ruské impérium a Osmanskou říši. Zdroj: Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_Armenia)

Zde je na místě historická a zeměpisná poznámka. Dnešní Arménie je jen zlomkem původního území z roku cca 1900, kdy Arméni žili v šesti provinciích Osmanské říše a v pěti provinciích Ruského impéria (srov. obr. 1).

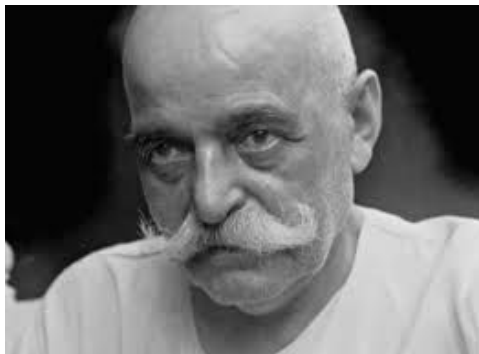
Dnešní stát Arménie odpovídá zhruba provinciím na území Ruského impéria, což je historické území známé jako Východní Arménie, zatímco Západní Arménie, s odlišnou jazykovou variantou, byla pohlcena Tureckem. Během arménské genocidy bylo Turky vyvražďeno jeden a půl milionů Arménů,⁵ počet Arménů žijících v cizině se odhaduje na 6 až 10 milionů.⁶

Obr. 2 – historický koncept „spojené Arménie“, mapa západních a východních území.
 Zdroj: Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/United_Armenia)

Hudbu arménských komunit před genocidou zachytilo několik sběratelů. Tím úplně prvním byl **Sayat Nova** (1712–1795), současník Mozarta, básník, skladatel, později i diplomat, a především bard, který zpíval a komponoval v arménštině, gruzínštině i perštině (Dorůžka 2014). V letech těsně před genocidou v komunitách Západní Arménie na území dnešního Turecka sbíral melodie kněz **Komitas** (1869–1935). Jeho zpěvníky slouží jako neocenitelný pramen hudebníkům napříč žánry i národnostmi a dnes z nich čerpají jazzmani i klasické ansámblы. Komitas studoval v Berlíně, podobně jako moravský sběratel lidových písní František Sušil byl kněz s hlubokým vztahem k hudbě svého národa. Několik let strávil sběratelskými

5. Srov. „Armenian Genocide.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide>.
6. Srov. „Armenian diaspora.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_diaspora>.

George Ivanovich Gurdjieff
(1866–1949)

cestami ještě před masakry, ale prožitá traumata ho poznamenala, i když je přežil. Nejprve byl deportován s celou arménskou intelektuální komunitou z Istanbulu na východ, ale protože byl v mezinárodním hudebním společenství známou osobností, díky tlaku zahraničních kolegů se dostal na svobodu. Zemřel v exilu ve Francii v psychiatrické léčebně.⁷

Dalším, paradoxně v Arménii méně známým sběratelem arménských písní byl Gurdjieff, jehož jméno nese Eskenianův ansámbl. **George Ivanovich Gurdjieff** (1866–1949) se narodil ve městě Alexandropol (nyní Gyumri) v tehdejší východní Arménii, která byla součástí Ruského impéria. Měl arménskou matku, jeho řecký otec byl dobře známý jako trubadúr, v Arménii označovaný slovem *ashough*. Původem byl z řeckého regionu Pontos na pobřeží Černého moře.⁸ Nejčastěji užívaná verze jeho příjmení Gurdjieff je evropská transkripce poruštěné verze řeckého originálu Georgiades.

7. Srov. „Komitas.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://en.wikipedia.org/wiki/Komitas>>.

8. „George Gurdjieff.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/George_Gurdjieff>.

Základem Gurdjieffova filozofického učení byla tzv. čtvrtá cesta, tedy synkretické rozvinutí a propojení spirituálních metod fakíra, mnicha a jogína. Zatímco fakír se snaží dosáhnout mistrovského sebeovládání těla pomocí obtížných cviků, mnich se snaží ovládnout své city vycházející ze srdce, a jogín pracuje se svými mentálními schopnostmi. Podle Gurdjieffa ale většina lidí neumí spojit ovládání všech tří složek, tedy těla, emocí a mysli, a nedokážou tedy žít naplno. Jeho čtvrtá cesta spočívá v tom, že člověk své vědomí povznese na takovou úroveň, že propojí metody fakíra, mnicha a jogína v jedno.⁹

Okruh Gurdjieffových žáků působí jako multigenerační labyrint světoběžníků a nonkonformních umělců. K nejvýznamnějším patřil pianista Thomas de Hartmann (1885–1956), který se narodil na Ukrajině, studoval v Mnichově a zemřel v New Yorku. V Mnichově se seznámil s malířem Alexanderem de Salzmannem. K okruhu jejich přátel patřili Rainer Maria Rilke i Wassily Kandinsky. Salzmann se narodil v Tbilisi, v Mnichově byl součástí německé secese a mezi jeho žáky byl i znalec zen buddhismu a obdivovatel patafyziky René Daumal, který Salzmann popisoval jako „bývalého dervíše, benediktinského mnicha, léčitele i instruktora jiu-jitsu“ (Lachman 2001). Jeho manželka Jeanne de Salzmann byla profesorkou tance a měla významné zásluhy na rozvoji další disciplíny Gurdjieffova učení, tanečních pohybů, které jsou rozvinutím posvátných tanců. Zemřela roku 1990 ve věku 101 let¹⁰ (Lachman 2001).

Při svém hledání pravdy a mystického osvětlení Gurdjieff cestoval především na východ. Vedle Arménie do arabských zemí, kurdských oblastí, na Kavkaz, na Střední východ, ale také do Řecka i do Říma.¹¹ Jeho dobrodružnou výpravu za spirituálním

9. Tamtéž.

10. „Thomas Alexandrovich de Hartmann (1885–1956).“ *The Gurdjieff Legacy Foundation* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gurdjiefflegacy.org/archives/thomasdehartmann.htm>>.

11. „George Gurdjieff.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/George_Gurdjieff>.

bratrstvem Sarmoung zachycuje film *Meetings with Remarkable Men*, který roku 1979 natočil Peter Brook. Gurdjieffovy cesty inspirovaly dokonce i Stinga k písni *Secret Journey*, kterou vydal s Police na albu *Ghost in the Machine*.¹²

Gurdjieffovo učení sice vzbudilo globální odezvu, ale mezi Armény jeho hudební transkripce dlouho nebyly příliš známé. Eskenian vysvětluje, že on sám jeho hudbu objevil až z alba violoncellistky Anji Lechnerové z roku 2004, které ho pak dovedlo k nahrávkám Keithe Jarretta. Hudbu poslouchal se svojí ženou, renomovanou pianistkou Lusine Grigoryanovou: „Uvědomili jsme si, že posloucháme klavír, ale že předlohou byla hudba Východu se všemi jemnými posuvy tónů, které se při přepisu pro klavír ztratí. Aby tomu člověk porozuměl správně, měly by to hrát původní nástroje. To byla motivace, proč jsem založil svoji skupinu.“

Jedná se o hudbu spirituální a myšlenkově hlubokou – a Eskenian připomíná, že i když Arménie je křesťanská země, hraje se tu na podobné nástroje jako v Turecku, Iránu či Ázerbajdžánu, tedy na loutnu *oud*, housle *kemenče*, citeru *kanun* a samozřejmě na dechový nástroj *duduk* podobný šalmaji. „Takže, vrátit ty skladby určené pro klavír zpět do provedení východních nástrojů znamená přiblížit je k jejich kořenům. Celkem se jedná o 300 skladeb, které Gurdjieff diktoval svému žákovi Thomasovi de Hartmannovi, každá je založena na tradici určitého etnika. Díky těm transkripcím se ta hudba zachovala do dnešních časů. Gurdjieff melodie diktoval, protože neznal noty. Měl úžasnou paměť a z cest, které trvaly několik let, si dokázal vše zapamatovat – a těch tři sta melodií zazpíval, zahrál na klavír a k tomu vytvářel rytmus. De Hartmann to zapsal do not a vytvořil klavírní skladby, později i symfonická aranžmá.“

Jaký je další vývoj seskupení Gurdjieff Ensemble? Po vystoupení v Praze na jaře 2018 následoval koncert v Elbe

12. „Meetings with Remarkable Men.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Meetings_with_Remarkable_Men>.

Gurdjieff Ensemble. Foto Andranik Sahakyan

Philharmonie v Hamburku pro více než tisíc diváků, který byl čtyři měsíce dopředu vyprodán. To jen na ukázkou, že se nejedná o nějaký okrajový výstřelek, ale seriózní projekt s širokou odezvou. Zatímco první album ansámblu čerpalo z odkazu Gurdjieffa, na dalším mají být i skladby, které zachytil jeho současník, kněz Komitas. To má i historické zdůvodnění. Gurdjieff poslal svého studenta de Hartmanna roku 1919 do Jerevanu, aby tam studoval arménskou hudbu a především Komitase. Hartmann tehdy založil vůbec první kruh přátel Komitase, aby dohledal, vydal a prezentoval jeho hudbu na Západě. Eskenian upřesňuje: „Řada Komitasových melodií je na Západě dosud neznámá. Součástí jsou i melodie z předkřesťanského období, tance věnované pohanským bohům.“

Arménie patří k nejstarším křesťanským zemím světa a její historii utvářely boje mezi sousedními státy, kulturami i náboženstvími. I z tohoto důvodu zasluhuje arménská hudba naši pozornost. Obsahuje totiž klíč k tomu, co mají kultury za východní hranicí Evropy společného navzájem, ale také i s námi.

Literatura a internetové zdroje:

- „Armenian Genocide.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide>.
- „Armenian diaspora.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_diaspora>.
- DORŮŽKA, Petr 2014: Arménie. Rock & Pop 7, s. 96-97.
- „George Gurdjieff.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/George_Gurdjieff>.
- „Jeanne de Salzmänn.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Jeanne_de_Salzmänn>.
- „Komitas.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://en.wikipedia.org/wiki/Komitas>>.
- LACHMAN, Gary 2001: Climbing Mount Analogue. *The Quest*, September-October, s. 166–171. Dostupné z: <<https://www.theosophical.org/publications/quest-magazine/42-publications/quest-magazine/1661-climbing-mount-analogue>>.
- „Russian Armenia.“ *Wikiwand* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <http://www.wikiwand.com/en/Russian_Armenia>.
- „Thomas Alexandrovich de Hartmann (1885–1956).“ *The Gurdjieff Legacy Foundation* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://www.gurdjiefflegacy.org/archives/thomasdehartmann.htm>>.
- „Western Armenia.“ *Academia* [online] [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://enacademic.com/dic.nsf/enwiki/1658280>>.

Searching for lost Armenian music, or how to apply reverse engineering on more than one-hundred-year-old musical transcriptions: What is Levon Eskenian working on with his Gurdjieff Ensemble

The paper deals with issues of memory and music, discussing an attempt to reconstruct the musical cultural heritage of Armenia. Georges Ivanovich Gurdjieff (1866–1949) was born in the city of Alexandropol (today's Gyumri) in former eastern Armenia, which then was part of the Russian empire. Gurdjieff's mother was Armenian, and his Greek father was a well-known musician and “troubadour”, a performer known as an *ashough* in the countries of the Caucasus. Gurdjieff is considered more of a philosopher, and his musical legacy has been able to be traced only in recent decades, in the recordings by the pianist Keith Richard and the violoncellist Anja Lechner. During his spiritually motivated travels, Gurdjieff also collected folk melodies. In the 1920s, he dictated them to his pupil Thomas de Hartmann, who created their transcriptions for the piano. The Armenian piano player Levon Eskenian has been attempting to discover an original sound for these melodies. In 2008, he established the Gurdjieff Ensemble, made up of musicians playing on authentic Armenian musical instruments. With his profound knowledge of Armenian culture, Eskenian has been attempting to reconstruct the piano transcriptions in order to revive a historical legacy which to a great extent disappeared during the genocide of Armenians in 1915.

Key words: Music reconstruction; Armenian folk music; genocide of Armenians; Georges I. Gurdjieff; Levon Eskenian; Alexander de Salzmänn; Keith Jarrett.